

De lijststem: vloek of zegen voor de democratie?

©Tom Schamp

In België kunnen burgers voor de wetgevende federale en deelstatelijke verkiezingen op een aantal manieren *een geldige stem* uitbrengen. Ze kunnen een stem geven aan een lijst, aan een kandidaat, aan een opvolger, aan meerdere kandidaten en opvolgers, en binnen één en dezelfde lijst aan alles en iedereen (de lijst én alle kandidaten en opvolgers bijvoorbeeld). De enige keuzeoptie die geen kandidaten noch opvolgers bevat is de optie 'Blanco'. Maar ook blanco stemmen is een rechtsgeldige stem, want voorzien in de kieswetgeving en als afzonderlijke optie voor zien op het stembiljet, naast alle andere lijsten. Niet *alle* geldig uitgebrachte stemmen worden door de politici echter begrepen als een correcte uiting van de stem van het volk. En zo worden alle blanco stemmen 'ongeldig' gemaakt door de kiesbureaus en uit de totale geldig uitgebrachte stem 'geschrapt'. Bepaalde stemkeuzes die lijststem en naamstem(men) combineren worden gedeeltelijk geschrapt omdat ze tegen de filosofie van de lijststem ingaan. Bepaalde stemkeuzes waarbij zelfs geen lijststem wordt uitgebracht worden zelfs gerecupereerd alsof er wel een lijststem werd gegeven... zonder dat de kiezer zich van die mechanismen bewust is. Het resultaat is meestal dat de totale lijststem groter wordt, wat in het voordeel is van hoogst gerangschikte kandidaten op een lijst.

In deze bijdrage zetten we de mogelijke stembesluitingen en hun bedoelde en onbedoelde effect op de kans dat een kandidaat wordt verkozen op een rijtje. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar het statuut van de lijststem en de devolutieve kracht ervan bij de aanduiding van de verkozenen.

De lijststem is een geldig uitgebrachte stem en daarom moet ze meetellen voor het bepalen van het aantal zetels waarop een partij (of lijst) recht heeft. De vraag is echter of diezelfde lijststem ook een rol moet spelen bij de volgende fase, namelijk bij het toewijzen van de zetels aan de individuele kandidaten (en evenzeer bij het aanduiden van de opvolgers). Wie zich afvraagt waarom het voor lager gerangschikte kandidaten op de lijst zo moeilijk is om de nuttige (lijst)volgorde te doorbreken, die vindt hier alleszins een deel van het antwoord.

Principe no. 1: wie akkoord gaat met de voorgestelde lijst, die geeft een 'zuivere' lijststem

Een stembiljet voor de regionale en federale verkiezingen bestaat in de regel uit drie delen: bovenaan het vakje dat toelaat om voor de lijst te stemmen, en daaronder twee van elkaar gescheiden kandidatenlijsten: de bovenste lijst is die met de *effectieve kandidaten*, de onderste lijst die van de *kandidaat-opvolgers*. Voor de twee aparte kandidatenlijsten kan los van elkaar gestemd worden, voor één of meerdere kandidaten, al dan niet in volgorde, zij het enkel binnen één en dezelfde kieslijst (partijlijst).

Als we ervan uitgaan dat in de opmaak van de lijst alle ingrediënten reeds vervat zitten die de partijleiding belangrijk heeft geacht om de volgorde van de kandidaten en opvolgers te

bepalen (bijv. de te respecteren man-vrouw-pariteit, te respecteren regionale of lokale evenwichten maar ook de expertise en persoonlijke populariteit van kandidaten), dan geven kiezers die zich akkoord verklaren met dat *voorstel van de partij* best gewoon een lijststem. Het respecteren van de lijstvolgorde ligt dus volledig in de lijn van de filosofie van het uitbrengen van die 'zuivere' lijststem (of een *volledige lijststem*). Maar dan houdt het daar ook mee op. In de regel gaat het meestal om kleine aantallen stembiljetten die enkel en uitsluitend die lijststem bevatten. Sinds de meervoudige naamstem werd geïntroduceerd in 1995 geeft de meerderheid van de kiezers (zeker op lokaal niveau) een of meerdere naamstemmen. De volledige lijststem vertegenwoordigt in de regel slechts *een marginaal gedeelte van de totale geldig uitgebrachte stem* en bovendien wordt ze –vaak om de verkeerde reden of met een onverwacht resultaat tot gevolg- gecombineerd met de naamstem (zie verder). Die gecombineerde stemkeuze is niet zelden problematisch. In 2014 werden er echter opmerkelijk veel 'volledige' lijststemmen uitgebracht, met name op N-VA-kieslijsten. Dat werd toen als volgt verklaard: "Voor veel kiezers is een stem voor de N-VA eigenlijk een stem voor 'de partij van Bart De Wever'. Aangezien die enkel in Antwerpen kon opkomen, brachten niet-Antwerpse kiezers dan maar *een lijststem* uit. (...)Mensen zoeken Bart De Wever op de lijst, vinden die niet, en ronden af met een stem voor de-partij-van-Bart-De-Wever, door middel van *de lijststem*." (Knack online, 2/6/2014 (*cursivering* in het citaat zelf aangebracht))

Wie zijn goedkeuring met de voorgestelde lijst extra wil onderstrepen kan dat doen door een lijststem te combineren met een stem voor *alle* effectieve kandidaten en *alle* kandidaat-opvolgers (met andere woorden alle beschikbare bolletjes inkleuren) of minstens voor de kandidaten die op verkiesbare plaatsen staan (bijv. de eerste drie tot vijf). In beide gevallen blijft deze stemkeuze consistent en coherent, want in essentie wordt de lijstvolgorde gesteund. Nochtans,... en hier botsen we reeds op een eerste anomalie, *geen* van die geldig uitgebrachte combinatiestemmen wordt door de wetgever meegeteld als 'een lijststem'. We leggen dat hieronder verder uit.

Principe no. 2: wie niet akkoord is met de voorgestelde lijst, moet vooral goed opletten !

Uit bovenstaande paragrafen mag duidelijk blijken dat kiezers die de voorgestelde lijstopmaak *niet* zien zitten, per definitie best *geen* lijststem uitbrengen. Wie geen enkele kandidaat van geen enkele kieslijst ziet zitten, geeft een blanco stem of stemt niet. Blanco stemmen worden ongeldig gemaakt en worden dus niet meegenomen bij de zetelverdeling. Blanco stemmen worden dan ook niet omgezet in lege zetels, wat een optie zou kunnen zijn, maar een optie die om evidente redenen door geen enkele politieke partij wordt verdedigd. Maar wat zijn de opties voor wie van de lijstopmaak wil afwijken?

Een kiezer kan zoals gesteld ook één of meerdere naamstemmen of voorkeurstemmen geven binnen eenzelfde kieslijst. Die mogelijkheid tot het uitbrengen van een *meervoudige naamstem* heeft de wetgever in 1995 voorzien en is vandaag nog steeds van kracht. Ons kiessysteem laat bovendien toen om die stemkeuze te combineren met de lijststem. We spreken dan over een 'onvolledige' lijststem. De achterliggende *logica* is dat die gecombineerde meervoudige stemkeuze het evenwicht hield tussen de populariteitspoll van individuele kandidaten (via de naamstem) en de keuze voor een partij, programma of een ideologie (via de lijststem). Deze gecombineerde stemkeuze is, tenzij naast de lijststem alle

effectieve kandidaten en alle opvolgers worden aangeduid, echter de facto *inconsistent*: er blijft immers de inherente tegenstelling tussen de lijststem (= akkoord met de voorgestelde lijstvolgorde) en de naamstem (= niet akkoord met de lijstvolgorde). En dus besliste de wetgever in geval van combinatiestemmen *voorrang aan de naamstem* te geven.

Wanneer iemands voorkeur echter *niet* uitgaat naar een van de hoogst gerangschikte effectieve kandidaten (idem voor de lijst met kandidaat-opvolgers) maar voor een van de mindere en dus lager gerangschikte goden, dan doet die kiezer er dus goed aan om *uitsluitend* een naamstem te geven aan die lager gerangschikte kandidaten (en opvolgers). In dat geval is de combinatie met de lijststem af te raden. Enkel door op die wijze te (naam)stemmen voor een of meerdere lager gerangschikte kandidaten helpt de kiezer dus om *de nuttige volgorde van lijst te doorbreken*.

De naamstemkeuze in combinatie met een lijststem houdt dus geen steek, omdat de kiezer via de lijststem zijn akkoord met de lijstvolgorde uitspreekt, terwijl, de lijststem bij die stemkeuzecombinatie anderzijds gewoon komt te vervallen. Maar ook hier zit een adder onder het gras.

Principe no. 3: niet alle combinaties hebben hetzelfde effect...

Stembiljetten waarop een lijststem én minstens één naamstem staan, daarvan vervalt dus de lijststem. Het feit dat er voor de bovenlokale verkiezingen gewerkt wordt met kandidaten- en opvolgerslijsten compliceert de zaak echter.

Belangrijk voor zij die het doorbreken van de nuttige lijstvolgorde beogen, is het soort stem die wordt uitgebracht. Maar ook de wijze waarop de 'totale lijststem' voor elke partij (lijst) wordt berekend is van belang. De totale lijststem omvat niet enkel de zuivere of 'volledige' lijststemmen (zie eerste paragraaf), ze omvat, zoals we in de vorige paragraaf zagen, ook een hele hoop 'onvolledige' stemmen, dus combinaties van lijststem en een of meerdere naamstemmen. Sommige daarvan worden als lijststem gerecupereerd, andere niet. Er zijn dus niet alleen een hoop lijststemmen waarvan de kiezer hoopt dat ze als lijststem meetellen die vervallen, er zijn ook een aantal stemcombinatie die *extra lijststemmen bij-creëren*, zonder dat de kiezer ook meer een lijststem heeft gegeven. We leggen dit uit. Daarvoor nemen we de kiesverrichtingen onder de loep nemen nadat de kiesbureaus werden gesloten en de stemming is beëindigd.

Eens de verkiezing is afgelopen, verdelen de hoofdtelbureaus alle geldig uitgebrachte stembiljetten in vier categorieën:

- Cat 1. stembiljetten met louter en alleen een lijststem;
- Cat 2. stembiljetten met één of meerdere stemmen, enkel voor titularissen (effectieve kandidaten);
- Cat 3. stembiljetten met stemmen voor een of meerdere titularissen en opvolgers; en tenslotte
- Cat 4. de stembiljetten met één of meerdere stemmen, enkel voor opvolgers (kandidaat-opvolgers).

Belangrijk is het feit dat de categorieën 2 en 4 bestaan uit *twee subcategorieën*, nl.

- de stembiljetten die een lijststem bevatten
- de stembiljetten die geen lijststem bevatten.

De hoofdtelbureaus maken echter geen onderscheid tussen beide categorieën, omdat de lijststem op deze stembiljetten sowieso 'vervalt' (zie hoger): de naamstem heeft prioriteit op de lijststem. Er wordt voor de berekening van de totale lijststem voor de kandidaten resp. opvolgers dus *geen* rekening gehouden met de 'combinatie' van lijst- en naamstem voor een of meerdere effectieve kandidaten of lijst- en naamstem voor een of meerdere kandidaat-opvolgers, ook al werd er duidelijk een lijststem gegeven. Diezelfde stemmen uit categorie 2 en 4 die *een* lijststem dragen worden *wel* als 'onvolledige' lijststemmen opgevist en toegevoegd aan de totale lijststem zij het enkel voor de lijst waarvoor geen naamstem werd uitgebracht. Met andere woorden, de combinatiestemmen uit Cat 2 worden opgevist voor de berekening van de totale lijststem van de kandidaat-opvolgers en omgekeerd worden de combinatiestemmen uit Cat 4 als lijststemmen opgevist voor de totale lijststem van de effectieve kandidaten. De redenering die de wetgever hierbij maakt, is dat wie wel een lijststem maar geen naamstem geeft voor de ene of de andere lijst zich impliciet akkoord verklaart met de volgorde van de lijst waarvoor geen naamstem werd uitgebracht. Dat impliciete akkoord wordt formeel vertaald in een onvolledige lijststem die enkel telt voor de lijst van effectieve kandidaten of opvolgers waar geen naamstem werd gegeven.

Van zodra een kiezer de lijststem combineert met een naamstem voor zowel een of meerdere effectieve kandidaten als opvolgers, vervalt de lijststem echter.

Wat is nu het belang van die lijststem voor de finale verkiezingsuitslag ?

De totale lijststem bestaat -behalve voor de Duitstalige gemeenschapsverkiezingen waar geen opvolgerslijsten op de stembiljetten staan- voor alle wetgevende verkiezingsniveaus (Vlaams, federaal en Europees) uit de hierboven aangehaalde 'volledige lijststem' (Cat 1 stemmen) én alle stemmen waarvan een groot aantal enkel een impliciet akkoord met de lijstvolgorde bevatten.

Het gevolg van de becijfering van de totale lijststem voor de aanduiding van de verkozenen mag niet onderschat worden. Bij de zeteltoewijzingsronde voor bovenlokale verkiezingen wordt de *totale* lijststem immers nog steeds voor *de helft* overgedragen aan de individuele effectieve kandidaten (en op dezelfde wijze ook aan de opvolgers) binnen elke lijst, en dit keurig volgens de door de partijelites opgemaakte lijstvolgorde.... Die helft van het totaal aantal lijststemmen noemen we de pot van overdraagbare lijststemmen of 'overdraagbare lijststem'. Wie het verkiesbaarheidscijfer op eigen kracht behaalde, is rechtstreeks verkozen en heeft vanzelfsprekend geen stemmen uit de pot overdraagbare lijststemmen nodig. Kandidaten die het verkiesbaarheidscijfer niet op eigen houtje behalen, kunnen uit de pot putten tot die leeg is, maar in volgorde van de lijst (dus van hoog naar laag). Dit geldt trouwens voor alle kandidaten en voor alle opvolgers, hoog of laag gerangschikt.

De pot beschikbare lijststemmen wordt dus altijd aan alle niet-rechtstreeks verkozen kandidaten en opvolgers uitgedeeld tot hij leeg is. En bij die verdeling wordt de lijstvolgorde gerespecteerd. Door die pot van overdraagbare lijststemmen maken de hoger niet

rechtstreeks verkozen kandidaten dus een grotere kans om toch nog het verkiesbaarheidscijfer te behalen en te zetelen.

Voor de volledigheid: vroeger werd die totale lijststem integraal overgedragen, sinds 2003 maar voor de helft waardoor naar verluidt 'het gewicht van de stem van de kiezer serieus is toegenomen'... Nochtans doen partijen er alles aan om de lijstvolgorde te laten primeren. Bijvoorbeeld: voor de niet-wetgevende verkiezingen (dat zijn de gemeenteraads- en provincieraadsverkiezingen) bestaat ook een pot van overdraagbare lijststemmen, maar ze wordt helemaal anders berekend. Voor de gemeenteraadsverkiezingen wordt de totale lijststem immers eerst vermenigvuldigd met het aantal zetels dat door de lijst werd behaald. Daarna wordt dat aantal gedeeld door drie. In principe geldt op dit verkiezingsniveau dus een devolutie tot een derde, maar.... de totale lijststem werd wel eerst serieus opgeblazen door ze te vermenigvuldigen met het aantal behaalde zetels. Ook hier heeft de wetgever het systeem zo geregeld dat de grootste partijen (die met het meest zetels) hun pot lijststemmen kunstmatig kunnen opblazen om vervolgens bij de zeteltoewijzing de op hun kieslijsten hoogst gerangschikte kandidaten ook daadwerkelijk aan een zetel te helpen. De onvolledige lijststemmen worden op dit niveau niet meegenomen bij de berekening van de totale lijststem, maar dat nadeel wordt ruimschoots gecompenseerd door de volledige lijststemmen met het aantal behaalde zetels te vermenigvuldigen. Op die wijze behouden partijen op het lokale niveau heel veel grip op de verkiezingen van de kandidaat-gemeenteraadsleden. Meer dan de kiezers lief is?

Welke keuze maken om de stem van het volk luider te doen klinken ?

Terug naar het niveau van de wetgevende verkiezingen. Verwijzend naar de onderstaande tabel: enkel en alleen als de kiezer voor beide lijsten minstens één naamstem uitbrengt (dus naamstem voor minstens één effectieve kandidaat én minstens één kandidaat-opvolger), vervalt de lijststem.

	Zuivere stemkeuze	Alternatieve stemkeuze
Akkoord met voorgestelde lijst	Expliciet akkoord Zuivere lijststem uitbrengen (bovenaan de kieslijst) (1) = volledige lijststem	Impliciet akkoord Enkelvoudige/meervoudige naamstem voor minstens één effectieve kandidaat (2) of minstens één kandidaat-opvolger (3) = onvolledige lijststem
Niet akkoord met voorgestelde lijst van effectieve kandidaten of kandidaat-opvolgers	Enkel naamstemmen Wel mogelijk: combinatie van naamstem voor effectieve kandidaat én kandidaat-opvolger (4)	

Toelichting bij de tabel:

Totale lijststem effectieve kandidaten = stembiljetten met enkel (1) + enkel (3)

Totale lijststem kandidaat-opvolgers = stembiljetten met enkel (1) + enkel (2)

Enkel stemkeuze (4) genereert geen lijststem!

Stembiljetten waarop zowel een naamstem voor een kandidaat als voor een opvolger worden uitgebracht (dus *én-én*) (zie hoger: Cat 3), worden –geheel in lijn met de hierboven opgebouwde impliciete recuperatielogica- immers *nooit* meegenomen bij de becijfering van de totale lijststem.

Op de keper beschouwd is dit de enige stemkeuze die de totale lijststem met zekerheid niet doet groeien en dus de macht van de kiezer vergroot. Enkel door te naamstemmen kan de kiezer de nuttige volgorde van lijst (helpen) doorbreken en een kandidaat die buiten de top staat aan een zetel helpen.

Conclusie: de lijststem afschaffen ?

De kieswet voorziet duidelijk in de mogelijkheid om meerdere stemkeuzes te maken, om een lijststem te geven en/of een naamstem te geven, om zich akkoord te verklaren met de voorgestelde lijst(en) of net niet. Volgens de geest van diezelfde kieswet zou het mogelijk moeten zijn om die keuze ook echt zuiver te maken. Uit de praktijk van de kiesverrichtingen en de berekening van de totale lijststem, die cruciaal blijkt in de aanduiding van de verkozenen en steevast in het voordeel werkt van de hoogst geplaatste kandidaten (en opvolgers), blijkt echter dat die eenduidige 'keuze' bemoeilijkt wordt, in eerste instantie *omdat de effecten van het systeem niet helemaal doorzichtig zijn*. De onwetendheid van de kiezer over de impact van de lijststem is voor alle duidelijkheid het gevolg van de te complexe en onduidelijke wetgeving en niet van het onbegrip van de kiezer zelf.

De complexiteit waarmee de pot overdraagbare lijststemmen wordt berekend werd door de politici in de kieswet ingeschreven. Of ze dit bewust deden en uitsluitend om hun controle op de verkiezingsuitslag te vergroten en die van de kiezer dus zo klein mogelijk te houden, laten we in het midden. Maar het lijkt er sterk op dat de uitwerking van de samenstelling van de lijststem wel tot belangrijkste gevolg heeft dat *de partijleiders (en niet de kiezers) de touwtjes strak in handen hebben over wie wel en wie niet zetelt*. Het mag dan ook niet verbazen dat op enkelingen na (lijstduwers bijvoorbeeld) buiten de nuttige lijstvolgorde quasi geen kandidaten (kunnen) verkozen (worden). De over te dragen lijststem (zelfs al is dat maar de helft of een derde van de totale lijststem) weegt immers nog steeds te veel door in de aanduiding van de verkozenen. En dan is er nog de lijststem bij de lokale verkiezingen die kunstmatig wordt opgeblazen door ze te vermenigvuldigen met het aantal toegewezen zetels.

Of de verkiezingen vooral een feest zijn van de participatie of van de kiezer die erin slaagt om zijn kandidaten te verkiezen, hangt van veel factoren af..... onder andere van de impact van de hierboven beschreven stemcombinaties en van de berekening van de totale (overdraagbare) lijststem. Kiezers hebben een beslissende stem als het gaat over het verdelen van de zetels over de partijen, en voor dat doel wordt de lijststem best behouden. Maar als het gaat over de toewijzing van die zetels aan kandidaten dan houden de partijen voorlopig de vinger stevig aan de knip. Tenzij.... de devolutieve kracht van de lijststem (namelijk het principe van *de overdraagbaarheid*) wordt afgeschaft. Zolang dat niet het geval is, moet de kiezer beseffen dat zijn stem in veel gevallen een onbedoeld effect sorteert. Tenzij de kiezer massaal opteert voor de combinatie van minstens één effectieve

kandidaat *én* minstens één opvolger zal het verkiezingsresultaat van wie zetelt immers niet afhangen van de stemkeuze die de kiezer maakt, maar van de volgorde waarin de partijleiding de kandidaten op de lijst plaatste.

De kiezer weet wat gedaan.